

Садриддин Айни

МАКТАБИ КУХ

صَدْر دِن عَيْشِي

102016 +

صَدْر دِن عَيْشِي
صَابِر +

صَدْر دِن

صَدْر الدِّين عَيْشِي

صَدْر دِن عَيْشِي

Садриддин Айни

МАКТАБИ КЎҲНА

И

БИБЛИОТЕКА
ЖУРНАЛ "ОШНА" В М.С.
УНИВЕРСИТЕТ ИМ. В. И. ЛЕНИНА

НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
ТАДЖИКИСТАНА
Самарканд-1988

102016

102016

Садриддин Айнӣ

МАКТАБИ КЌХНА

И
БИБЛИОТЕКА
ЖИЗНО-КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА ИМ. В. И. ЛЕНИНА

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЦЕНТРАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
УЗБЕКИСТАНА

Р.С.В.

I

Ман бояд шашсола шуда бошам, ки маро падарам ба мактаби пеши масчиди кишлок бурда монд. Модарам мегуфт:

1. — Туро дар вакти чорсола, чормоха, чорхафта ва чорруза буданат бо лаъли ва дастурхон ба мактаб фиристода, сабак сар кунонда монда будем. Аммо ту он вақтҳо бисъёр хурд будӣ; дили ман ба ту бисъёр месӯхт, ки дар мактаб бисъёр азоб хоҳӣ кашид, бинобар ин мондем, ки то ҳол бозӣ карда гаштӣ, акнун хуб кӯшиш карда хон, ки мондагиҳоятро гирӣ ва бо ҳамсолонат, ки дар чорсолагӣ ба мактаб рафтаанд, баробар шавӣ.

2. Ман ҳам ин тавсияи модарамро, ки дар он вақтҳо ба ман хеле хуб таъсир карда буд, меҳостам ба амал оварам ва ҳар чӣ зудтар сабак омӯхта бо ҳамсолонам баробар шавам, хатто аз онҳо гузарам.

Аммо хаёт ва шароити мактаб ба ин кӯшишу ғайрати ман роҳ надод:

3. Ман ба мактаб рафтам, мактабхона монанди хонаи мо васеъ, дубахра (чордара)¹, равшан ва беғалоғула набуд.

¹ Хонаеро, ки ду дар аз тарафи ҷануб ва ду дар аз тарафи шимол дошта бошад, дубахра меноманд. Яъне ҳам тобистонӣ ва ҳам зимистонӣ.

Мақтаб як хонаи танг буд, ду дар дошт, ки яке аз онҳо дари даромади яктабақа буд, он дарро ҳам дар вақтҳои сармо пушонда мемонданд. Дари дигараш дариҷае буд, ки сечорьяк оршин қад ва ним оршин бар дошт. Мақтабдор, (муаллим)-амон ба вай як қоғаз (тирезаи қоғазӣ) карда барои дар барф ва борон надаридани он ба қоғазаш рағани зағир молида буд. Қоғазӣ рағанин чангу хоки кучаро ба худ гирифта буд, ки монанди дамгири¹ дег сиёҳ ва чиркин шуда буд. Агар аз хотир фаромӯш накарда бошам, он қоғаз ба рӯи пурчини мақтабдор ҳамрангӣ дошт. Бинобар ин аз ин дариҷа ҳам ба хона равшании дуруст намедаромад. Мақтабхона аз зерӣ сакф, аз ҷое ки сакф, бо девор пайванд меёбад, аз ду тараф, дутой равшанҳои чорьякоршинӣ дошта бошад ҳам, рӯшноӣ-хое ки аз он равшанҳо медаромаданд, на ба замини мақтаб, балки ба рӯ ба рӯи худ: бар девори хона—ба зерӣ сакф меафтаданд.

Замини ин хонаро, ки ҳамаи вусъати он тахминан чор оршини дар чор оршин, яъне шонздаҳ оршини мураббаъ буд, чор синчи аз болои якдигар гузаранда кашида дани мақтаб 9 охурча ба вучуд омада буд.

Дар охурчаи гӯшаи пешгоҳи ин хона, ки дариҷа пеши дари даромад кафшкан буд ва дар охурчаҳои дигар бачагон менишастанд.

Холо ман дар хотир надорам, ки дар он мақтаб он вақтҳо чӣ қадар шогирд буд. Хамин қадарашро медонам, ки аз чорсола то дувоздаҳсола бачагони деҳаи мо, ки он вақт-

¹ Дамгир—латтаест, ки дар вақти дам кардани палав вайро ба сарпӯш печонда ба даҳани дег мегузоранд.

4 хо мегуфтанд, сесад хонавор аст, дар он ҷо ҷамъ шуда буданд. Илова бар ин азбаски деҳаи мо деҳаи хоҷагон буда, як ҷои мутабаррик ҳисоб меёфт, баъзе ихлосмандон аз ҳамсоядеҳаҳои мо ҳам бачагони худро ба мақтаби деҳаи худ нагузошта, ба мақтаби мо меоварданд.

Ман ҳанӯз дар хотир дорам, ки ин мақтаб ба назари ман ба он катаки хурдтараке ки мо доштем ва дар он ҷо модарам ҷўча хобонида буд ва мокиёни мо бештари ин вақтҳо ҷўчаҳои худро ба он ҷо дароварда, дар зерӣ боли худ гирифта мехобид, монандӣ дошт. Фақат фарқ дар ин ҷо буд, ки агар ҷўчагони мо бо овози нозуку форами худ ҷўгур-ҷўгур кунанд, овози пуршўриши ин бачагон гӯши одамро метарконид...

Ман ба мақтаб даромадам. Ҳамроҳи ман падарам як лаълӣ кутчаву мавизро ба як дастурхон печонида ҳаллаъӣ кутчаву мавизро ба як дастурхонро кушод, яке вой гӯён бурда буд. Мақтабдор дастурхонро кушод, яке аз кулчаҳоро шикаста қадре худаш хурд ва падарамро ҳам таклиф кард, падарам ҳам як бурда хурд. Пас аз он як кулчаи дигарро ҷунон реза кард, ки гӯё ба мурғон медода бошад ва он нонрезаҳоро ба ҳар тарафи мақтаб ба болои бачагон пош дод.

Дар ин вақт як занозанӣ, ҷомадаронӣ, гӯшқашӣ, рӯйханҷолкунӣ ва ҷашмкание буд, ки дар даруни мақтаб пайдо шуд. Ба болои ин, доду фаръед, оху фиғон, гирьяву зории бачагон, гӯё боми мақтабро ба ҳаво мебардошт.

Ин шўру рағво бар болои нонрезаҳое буд, ки мақтабдор аз халвоии ман ба бачагон бахшиш карда буд...

Мақтабдор ба ин аҳвол бетараф намонд: дар пушти ӯ дарозу кўтоҳ чанд ҷўб ба девор рост гузошта шуда буд, яке аз ин ҷўбҳоро, ки тахминан 5 оршин дарозӣ дошта, нўги он ба гӯшаи дигари хона ба девор хобони-

дагӣ буд, гирифта ба сари бачагон бе он ки яке аз он-хоро интиҳоб кунад, задан гирифт. Бачагон аз задан ва кӯфтани ҷақдигар бозистода, баробар ба гирия даромаданд ва фаръеди „домуллоҷон, тавба кардам“ аз ҳамаи даҳонҳо баробар баромада ба осмон баланд мешуд.

Ман дигар тоқат карда натавониста ба катори бачагони дигар ба гирия даромадам. Аммо падарам ба ман тасалли дод ва агар гирия накарда ба мактаб давом кунам, ба ман як курра гирифта доданӣ шуд ва мактабдор ҳам ба сухани падарам ёрӣ дода „ман ҳам ҳар рӯзи бозор як лӯнда канд оварда медихам“ гуфт.

Ваъдаи падарам он қадар дили маро ба он хона, ки гӯё барои азоби бачагон сохта бошанд, розӣ карда натавониста бошад ҳам, ваъдаи мактабдор, ки бо вучуди ҷаллодвор заданаш бачагони дигарро, ба ман ваъдаи канд дод, дили маро хеле ором гиронид. Ба дили худ тасалли медодам, ки ӯ маро нахоҳад зад.

Аммо чаши худро аз он ҷӯбҳо, хусусан аз он ҷӯби дароз, ки ба сар то сари мактаб мерасид ва ба ҳеҷ бача, гарчанд дар ғӯшаи дури мактаб ҳазида бошад ҳам, амон намедод, намекамдам...

Бачагон як қадар ором гирифтанд. Мактабдор як тахтачаро аз пеши худ гирифта дар вай чизи бисёреро навишт ва ба падарам нишон дод. Аммо падарам, ки сароз кард.

Дар аввали кор мактабдор ҷанҷол бароварда сухани падарамро қабул накард. Аммо падарам ҳам ҷанҷол карда окибат гапашро гузаронид ва „худатон дуруст кунед“ гӯён мактабдор тахтачаро ба пеши падарам ҳаво дод. Ӯ ҳам аз кисаи худ кордчаашро бароварда, баъзе чизҳои

мактабдор навиштаро тарошида, худаш аз сари нав навишт.

Аз ҳамон рӯз сар карда падари ман ба назарам хеле одами калон намуд ва ӯро ҳатто аз мактабдор ҳам, ки ӯро донотарин ва зӯртарини мардуми кишлок медонистам, донотар ва зӯртар донистам. Ин ҳол ба дили ман қувват дод, ки агар мактабдор маро занад, ман ба падари худ шикоят хоҳам кард ва ӯ ҳам омада мактабдорро хоҳад зад. Агар мактабдор барои задан ҷӯб дошта бошад, падарам ҳам халачӯби говронӣ дорад. Ба халачӯби вай барзагов—бо он бузургӣ—тоб оварда наметавонад. Аммо ин мактабдор, ки як одами бориқрӯи хурд ва лоғари пажмурда аст, бо як халачӯб задани падарам хоҳад мурд...

Пас аз он мактабдор маро дар рӯ ба рӯи худ дузону шинонида тахтачаро ба рӯи он синҷ, ки деворчаи охурча ҳисоб меёфт, гузошт ва ба ман „аузу билло“ ва „бисмиллоҳ“-ро гӯёнид. Инҳоро хеле вақт шуда буд, ки падарам ба ман ёд дода буд, ман ҳам бе он ки забонам гирад ва ё тарсам, гуфтам. Мактабдор хеле изхори хурсандӣ кард. Ба назари ман менамуд, ки бачагони дигар ба ман бо ҳасад нигоҳ мекарданд. Ҳар чанд аз тарси ҷӯби мактабдор сари худро боло накунанд ҳам, ба ман нигоҳ карда ва ангуштхояшонро пеши чашмхояшон оварда маро ба ҷақдигар нишон медоданд. Ва ман гумон мекардам, ки агар танҳо ёбанд, бо он ангуштон чаши маро хоҳанд кофт.

Мактабдор фотиҳа хонд, бачагон ҳам „омин“ гӯён ба он фотиҳа ҳамроҳӣ карданд ва бо ҳамин расми сабақсаркунии ман тамом шуд. Падарам ба хонаи худамон баргашт ва ман дар он ошубҳои мондам.

Пас аз падарам рафтан, мактабдор маро ба наздиктари худ ҷой дода, ба яке аз бачагони калон амр дод, ки маро ёд диҳад. Он бача маро ба он тахтача нигоҳ кунанда „алиф, бе, те, се“ гуфт. Ман ҳам аз забони ӯ гирифта ин чор калима, яъне номи чор ҳарфро такрор кардам, пас аз он ки худӣ ман инҳоро гуфта метавонистагӣ шудам, он бача ба сари бачаҳои дигар рафт ва онҳоро ҳам ёд меод.

Бачагон он бачаро „халифа“ мегуфтанд.

Баъд аз он мактабдор аз мактаб баромада рафт. Акнун шӯрест, ки дар мактаб бархост! Бачагон аввал рост хеста бо якдигар гӯшӣ гирифтанд, пурзӯрон камзӯронро меафгонданд ва мезаданд, пас аз ним соат афту дарафт кардан, халифа аз ҷои худ хест ва ҷӯби дарози мактабдорро гирифта аз як сар бачагонро задан гирифт. Ман тарсида хостам, ки аз мактаб баромада гурезам, аммо муяссар нашуд: дари мактабро аз дарун занҷир карда ба зулфинаш ҷӯб гузаронида буданд, ки даромад-баромад кардани мисли ман бачаи шашсола мумкин набуд, ва бо „ба ҷоят нишин, вагарна мезанам“ гуфтани халифа баргашта ба ҷоям нишастам ва сари худро ҳам карда зери чашм ба халифа нигоҳ мекардам.

Пас аз он ки ҳамаи бачагон бо зарби ҷӯби халифа ҷо ба ҷо нишастанд, халифа дар ҳолате ки он ҷӯби дароз дар дасташ буд, аз ҷояш рост хест ва гуфт:

— Бачагон! Акнун камонбозӣ...

Бо баромадани ин овози халифа ҳамаи бачагон фаръ ёд кашиданд:

— Камонбозӣ!..

— Камонбозӣ!..

— Камонбозӣ!..

Баробари ин шӯру ғавғо корҳои амалӣ ҳам шуд: ҳар кадом аз бачагон аз бўрьёи дар зери ҳудашон буда, ки ягона палоси мактаб он буд, хасхоро кашида баровардан гирифтанд. Бачагон аз кисаҳояшон риштаҳои борики дарздӯзи ҳам бароварданд. Ҳар бача яке аз он хасхоро камонвор ҳам карда, дар ду сари он риштаро кашида мебаст. Ба ин тарик як камончаи бачагонаи соддае пайдо мешуд. Пас аз он, хаскамонро камонвор ба дасташ нигоҳ дошта ба ресмони он хаси дигареро гузошта, онро пеш кашида сар медод. Он хас монанди тири камон париди рафта ба бачаи дигаре бармехӯрд.

Боз бачагон ба ҳам омаданд, ҳар бача бачаи дигареро аз рӯй, бинӣ, пешонӣ ва чашм нишон гирифта бо тири камони худ мезад...

Пас аз қадре ин гуна ҷанги якка ба якка кардан, халифа боз ҷӯбро бардошта бачахоро аз як сар заду овоз дод:

— Акнун саф кашида ҷанг мекунем!

Бачагон ҳам:

— Саф мекашем, саф мекашем!—гӯён фаръёд кашиданд.

Халифа бачагонро калону хурд ду тақсими баробар карда, дар ду тарафи мактаб ҷой дод. Дар ҳар тараф ду саф тартиб дода бачагони хурдро дар пас ва калонтаронро дар пеш гузошт ва ҳудаи дар зери девор дар миёнаи ду саф рост истода фармон дод:

— Парронед!

Аз сафи пеш хаскамонҳо ба ҳаракат омаданд. Хастирҳо аз камони ҳамаи бачагон баробар ва пай дар ҳам мепариданд. Бачагони дар сафи пушт истода аз бўрьё

боз хас кашида ба бачагони сафи пеш тир тайёр карда медоданд.

Дар ин миён хастери яке аз бачагон ба сафи тарафи муқобил рафта ба чашми як бача бархӯрд. Ӯ фаръёдкунон ва „во чашмам“ гӯён аз саф баромад. Ӯ фаръёдкунон бача ҳам якбора шӯрида бӯрьёи дар асл порча-порча шуда дарида аз замин бардошта ба сару рӯи сафи муқобил ҳаво доданд. Аҳли сафи муқобил ҳам ин ҳуҷумро оромона қабул накарданд, онҳо ҳам аз зери пойҳои худ бӯрьёхоро бардошта ба сари муқобилхояшон ҳаво доданд. Даруни мактаб пур аз ҷанг ва хоку хас шуд. Ман аз тарси он ки дар зери поҳои бачагон поймол наштам, ба охурчаи мактабдорнишин гузашта сурати девор шуда рост истодам...

Ҷанг давом мекард. Дар ҳамин вақт дари мактаб бошиддати тамоми кӯфта шуд, кӯбанда дарро асабиёна бо пояш мезад. Ман гумон кардам, ки ҳамин замон дар мешиканад.

Бачагон бо шунидани садои кӯбиши дар мисли мушбачагоне, ки аз садои фишир-фишири гурба гурезанд, шитобкорона ба ҷойҳои худ гузашта дар даруни охурчаҳои худ дар паси синҷ пинҳон гардиданд. Аммо он синҷ, яъне деворчаи охурча, на он қадар баланд буд, ки бачахоро пинҳон кунад. Бо вучуди ин бачагон сари худро поён карда, рӯи худро дар он ҷо руст мекарданд, аммо пуштҳои дӯнг шуда баромада аз даруни охурча намоён мегардид.

Кӯбиши дар ханӯз давом мекард, аммо ҳеҷ кас ҷағрати намекард, ки дарро кушояд. Пас аз ором гирифтани бачагон ба даруни охурчаҳои худ, халифа рафта дарро кушод. Як одаме ки аз ғояти ғазаб рӯю абрӯю ришу

буруташ монанди гурбаи сағдида фаҳ карда буд ва чашмонаш калон шуда қариб буд, ки аз косахонашон барояд, аз дари мактаб даромад. Ин одам мактабдор буд.

Мактабдор баробари ба мактаб даромадан аз дасти халифа, ки ханӯз ҷӯби дарози мактабдор дар дасти ӯ буд ва барои кушодани дар рафта буд, он ҷӯбро гирифта аввал ба сари халифа даҳ-дувоздаҳ бор кулоҷкашӣ карда зад.

Халифа бо бардошта шудани ҷӯби мактабдор монанди сағи бегонаи барои ангурдӯзӣ ба боғе даромада ва ба боғбон вохӯрда, фаръёдкунон ба ҳар тараф мегурӯхт. Аммо ҷӯби дарози мактабдор ба ҳама гӯшаҳои мактаб расо расида сари халифаро молиш медод.

Пас аз он ки мактабдор бо задани халифа қадре ғазабро худро таскин дод, ба ҷои худ гузашта нишаст ва маро, ки ханӯз дар охурчаи ӯ сурати девор будам, ба ҷои худам гузаронид, аммо маро назад.

Баъд аз он боз ҷӯби дарози худро боло карда, ҳаман бачагонро, ки ханӯз сарпоину пуштболо буданд, задан гирифт. Ӯ ба ҳар як ҷӯб ҳавола кардан понздаҳ-бист бачаро якбора мезад ва онҳо ҳам баробар:

— Тавба кардам!—гӯён фаръёд мекашиданд.
Пас аз он мактабдор амр дод:

— Хонетон!

Бачагон пуштҳои ҷӯбхӯрдаи худхояшонро хорида-хорида сар бардоштанд ва бе он ки гӯшаи чашмхояшонро аз мактабдор қананд, сархояшонро ба тарафи китоб ва тахтачаҳои худ карда, ман намедонам, чиҳо буд, ки ханда фаръёд мекашиданд. Ман ҳам ба онҳо тақлид карда ба тахтачаи худ сарамро ҳамонида ва гӯшаи чашмро ба мактабдор дӯхта „алиф, бе, те, се“ гӯён дод меғуфтам.

Баъд аз он мактабдор халифаро ба пеши худ ҷеғ зад. Ӯ ҳам, бо вучуди ин ки ҳозир аз мактабдор он ҳама ҷӯбро хӯрда буд, бе ҳеҷ тарсу бим ба пеши ин золим омад.

Ман ба часорати халифа хайрон шудам ва меҳостам, ки ман ҳам мисли он нотарс шавам. Аммо ман ба дили худ мегузаронидам, ки агар ман ҳам монанди халифа нотарс шавам ва мактабдор маро задан хоҳад, ман мисли ин халифа аз вай нахоҳам гурехт, балки ҷӯбро аз дасти ӯ кашида гирифта ба сари худаш хоҳам зад. Хайфо, ки ҳоло хурд ҳастам ва дар дилам тарс ҳам бисъёр аст.

Мактабдор ба халифа гуфт:

— Гӯй ба ман, ки кихо ин ҳама шӯру ғавғоро барпо карданд?

Халифа ягон-ягон даҳ-дувоздах бачаро номбар карда шумурд.

Бачаҳо аз хондан бозистода гӯш доданд, ки шунаванд ва донанд, ки халифа кихоро ба мактабдор хабаркашӣ мекунад.

Аммо мактабдор ба ин кор роҳ надод ва дубора ҷӯби калони худро бардошта онҳоро ба ёд овард, яъне онҳоро ба хондан даровард...

Мактабдор номи гунаҳкоронро аз халифа шунида:

— Хомӯш!—гуфта фаръёд кашид.

Бачагон ҳама ба якборагӣ дам истоданд.

Мактабдор бачагонро, ки халифа ба ӯ хабаркашӣ карда буд, ягон-ягон номбар карда ҷеғ задан гирифт. Агар мактабдор ягон бачаро сахв карда ҷеғ занад, халифа судани ӯро тасхех мекард.

— Не, ин нест, он аст,—гӯён бачаи дигарро нишон дода ном мебард.

Ба ҳамин тариқа даҳ-дувоздах нафар бача ба пеши мактабдор ҳам шуданд. Инҳо ҳамагӣ аз бачагони калонсолтар буданд.

— Дарро банд,—гуфт мактабдор ба халифа.

Халифа рафта дари даромади мактабро аз дарун занҷир карда, ба зулфинаш ҷӯб ҳам гузаронид.

— Фаллокро гир!—гӯён мактабдор ба халифа фармон дод.

Ман фаллокро шунида бошам ҳам, то он вақт он чизи шумро надида будам.

Халифа ба пахлуи мактабдор гузашта як ҷӯbero, ки бар болои сари мактабдор ба девор овезон буд, гирифт. Ин ҷӯб, ки тахминан яку ним оршин дарозӣ дошт, қадре ҳам буда ба ду сари он як ресмон бастагӣ буд. Он вақт ман дидам, ки фаллок чӣ гуна мешудааст.

— Ахмад, боз шӯхӣ мекуни?—гуфт мактабдор ба як бачае, ки дар пеши ӯ дар қатори бачагони гунаҳкор рост истода буд.

— Таксирҷон, тавба кардам, ман шӯхӣ накардаам. Муҳаммад кард,—гӯён фаръёд баровард ӯ.

Аммо мактабдор ба ин оху вой ва тавбаву зори ӯ нигоҳ накарда, ба бачагоне, ки дар пахлуи ӯ рост истода буданд, нигоҳ карда:

— Пахш кунетон инро!—гуфта фармон дод.

Бачагони дигар ӯро пахш карданд ва ба амри дуйӯми мактабдор мунтазир нашуда, ресмони фаллокро ба пойҳои он бача гузарониданд ва ду бача аз ду сари ҷӯби фаллок гирифта тофтан гирифтанд. Ба ҳаде ки ресмон ба соқи пой бача сахт печида, магар, пояш ба бурида шудан наздик расид, ки бача:

— Вой мурдам! Вой поякам!—гӯён фаръёд кашид.

Бачагони дигар аз хондан бозистода, бо тарсу ларз овози ўро гўш медоданд. Аммо мактабдор ба ин кор роҳ надод ва бо бардошта ба сари бачагон хобонидани чўби дарози худ бачагони дигарро ҳам ба фаръёд овард.

Онҳо бо овози баланд ба хондан даромаданд. Мактабдор як чўби дугазиро аз даруни чўбҳои ба пушти сараш ба девор ростистода гирифта ба дасти халифа супурда:

— Зан!—гуфта фармон дод.

Халифа бо он чўб ба кафи пойҳои Аҳмад, ки ду бачаи дигар онро ба фаллок печонда бардошта истода буданд, задан гирифт.

Акнун ба фаръёду фиғони Аҳмад ҳеҷ тоқат карда на мешуд, аммо фаръеди вай бо фаръеди бачагони хонанда омехта, аз миён чудо намегардид. Ҳар кас, ки аз кўча мегузашт, гумон мекард, ки бачагон бо овози баланд хонда истодаанд...

Халифа ба кафи пойи Аҳмад ба дараҷае зад, ки аз ҷоҳои чўбрасида хун шорида чўбро рангин кард.

Мактабдор, магар бо дидани ранги хунии чўб бошад: — Бас!—гуфт.

Халифа аз задани Аҳмад бозистод. Фаллокро ҳам аз пойи ӯ кушоданд ва Аҳмад манаҳи худро дошта ба халифа нигоҳи ғазабноке кард.

— Мухаммадро гиред!—гўён мактабдор боз фармон дод. Бачагон Мухаммадро ҳам бо ҳамон тарз хобониданд ва ба пойҳояш фаллок андохта тофтанд. Ўро ҳам халифа то ба дараҷае ки кафи пойҳояш хуншор шавад, зад.

Ба ҳамин тариқа даҳ-дувоздаҳ бачагони ба он ҷо ҷағзадашударо заданд.

93439/414

934487884

Аммо дили ман ба холи онҳо месӯхт, зеро ҳеҷ кадоми онҳо ба бозӣ раҳбарӣ накарда буданд, ҳамаи корхоро худӣ халифа карда буд ва боз худӣ ӯ онҳоро бардурӯғ ба мактабдор хабаркашӣ кард. Меҳостам, ки ин ҳолро ба мактабдор гӯям, аммо аз халифа тарсидам.

Лекин ин раҳмхори ман нисбат ба бачагони ҷӯбхӯрда ва ғазабам дар ҳаққи халифа бисёр дер нақашид: мактабдор пас аз он ки ҳамаи бачагони ҷеғзада овардаашро занонда шуд, ба халифа нигоҳ карда гуфт:

— Ман медонам, ки ҳамаи шӯҳихоро худӣ ту сар мекуни, — ва ба бачагони ҳанӯз дар он ҷо ростистода, ки поҳояшонро монугир ба замин мениходанд ва аз озори кафи по тоқат надоштанд, ки пайваста як пояшонро ба замин ниҳода истанд, нигоҳ карда гуфт:

— Пахш кунед инро!

Бачагон ҳам, ки гӯё ба ҳамин амр мунтазир буданд, халифаро пахш карданд ва ба соқҳои пояш фаллокро андохта тофтан гирифтанд. Халифа фаръед мекард:

— Пойҳоямро бурид, саҳт натобед!

Аммо ҳеҷ кас гӯш наметод.

Мактабдор як ҷӯби тозаро ба дасти яке аз бачагон дода ба задан амр кард. Он бача он ҷӯбро гирифта ба кафи пойҳои халифа задан гирифт.

Бачагони фаллоқдор боз ҳам фаллокро саҳттар метофтанд. Халифа фаръед мекард, ки:

— Ҳар қадар ки занед, ихтиёр доред, аммо фаллокро ин қадар саҳт натобед!

Аммо бачагон боз ҳам саҳттар метофтанд.

Пас аз он ки бачаи ҷӯбдаст якчанд ҷӯб ба кафи пой халифа зад, мактабдор ба бачаи ҷӯбхӯрдаи дигаре нигоҳ карда гуфт:

✓ Акнун чӯбро ту гир, карзат ба киёмат намонад.
Он бача аз бачаи аввали чӯбро гирифта боз ҳам сахтар ба кафи пой халифа задан гирифт...

Ба ҳамин тариқа аз ҷумлаи бачагоне, ки аз халифа чӯб хӯрда буданд, якчанд нафарашон „карзҳои худашонро“ аз ӯ бо фоизаш гирифтанд.

— Акнун бас!—гуфт мактабдор.

Чӯбзан аз задан бозистод. Аммо фаллоқдорон ханӯз пой халифаро сар намедоданд. Мактабдор:

— Боз чӣ мегӯед, магар ханӯз дилатон хунук нашудааст?—гуфт:

— Намак!—гуфт яке аз онҳо.

— Дарвоқеъ, намак!—гуфта такрор кард мактабдор. Киса ва зери кӯрпачаи худро кофта, — ба ман намак нест, ба кӣ ҳаст?—гуфт.

Ҳамаи бачагони чӯбхӯрда кисаҳояшонро кофтанд, аз кисаи як-дуи онҳо намаки кӯфтаи ба латта баста баромад.

— Пошед!—гуфт мактабдор. Ба ҷойҳои кафида хун баромадаи кафи пойҳои халифа намаки сударо пошида бо дастҳои молиш доданд.

✓ Акнун халифа чун гов бонг мезад:

— Сар диҳетон!—гуфт мактабдор.

Бачагон фаллоқро чаппа тоб дода пойҳои халифаро аз ресмон сар доданд. Халифа чашмони гирьяолуди худашро бо остинаш пок карда лангон-лангон ба ҷояш рафта нишаст.

Бачагон холо ҳам бо овози баланд баробар фаръед мекарданд, яъне мехонданд.

Мактабдор ҷӯби дарози худро бардошта пас аз он ки боз як бор пушти гардани бачагонро молиш дод:

— Хомӯш!—гуфт.

Бачагон хомӯш истоданд, мактабдор гуфт:
— Фардо ҳамаатон ҳаштпулӣ пули бӯрьё биёретон, ки имрӯз ҳамаи бӯрьёҳо даридааст.

Ҳамаи бачагон:

— Мебиёрем, мебиёрем!—гуфта овоз баланд карданд.

— Озод!—гуфт мактабдор.

✓ Бачагон, чун гурӯҳи гунҷишкон, ки аз калхот мегурехта бошанд, якбора аз ҷойҳояшон ҷаста ба тарафи дар давиданд. Дар ханӯз баста буд. Халифа ҳам ба охистагӣ аз ҷояш хеста лангон-лангон ба тағи дар омада дарро кушод, аввал худаш баромад бачагони дигар ҳам аз паси ӯ якдигарро пахш карда, тала дода баромаданд, аз ҳама пастар ман баромадам.

Ҳамаи бачагон ба пеши мактабхона тӯда шуда истоданд. Халифа ба онҳо нигоҳ карда:

— Салом!—гуфт.

Ҳамаи бачагон бо як овоз:

— Ассалому алайкум!—гӯён фаръед кашиданд.

Бачагон ба ҳар тараф пароканда шуда гурехтанд. Аммо бачагони чӯбхӯрда бо халифа ба паскӯчаи пушти мактаб, ки роҳи ҳавлии мо буд, баргаштанд. Халифа ба онҳо гуфт:

— Фардо иштибозӣ ва бедонабозӣ. Тайёр шуда оед!

— Дуруст!—гуфтанд бачагони дигар ва инҳо ҳам рафтанд.

Мо имрӯз аз мактаб озод шуда будем. Ман дар умри худ ду озодиро дидам, яке соли 1917 дар вақте ки чилу ду сола будам, аз виндони амир, баъд аз ҳафтоду панҷ ҷӯб хӯрдан, дуйӯм дар вақти шашсолагиам, он рӯзе ки аз мактаб озод шуда будам. Аммо ба назари ман ҳар дуи ин озодӣ ҳам аз якдигарашон ширинтар менамуданд.

III

Ман ба хона рафтам, баробари дидани модарам гирия карда сар додам. Модарам хар чанд мегуфт:

— Чӣ шуд ба ту, чаро гирия мекуни?—ман чизе ча-воб гуфта наметавонистам. Охир, аз кучо буд, падарам пайдо шуд. Ё аз модарам зиёдтар шиддат карда пурсид:

— Зуд гӯй, ба ту чӣ шуд, вагарна гӯшатро мебурам?

Ман дар ҳолате ки гирия гулӯямро гирифта буд, хик-қосзанон гуфтам.

— Бачаҳо бо якдигар ҷанг карданд.

— Бачаҳо бо якдигар ҷанг карда бошанд, ба ту чӣ?—гуфт падарам,—ту ки ҷанг накардай ва касе ҳам туро ҷанг накардааст, пас чаро гирия мекуни?

— Домулло¹ онҳоро зад.

— Хуб кардааст, бачагони ҷангараро мезананд.

— Ман мактаб намеравам.

— Номаъкул кардӣ,—гуфт падарам бо шиддат ва пас аз қадре хомӯш истодан:

— Чаро мактаб намеравӣ?—гуфта пурсид садои худро нармтар карда.

— Домулло маро мезанад.

— Хад надорад, зада наметавонад, агар туро занад, ман гӯши ўро мебурам,—гӯён падарам аз кисаи худаш кордчаашро бароварда нишон доду гуфт:

— Ин аст кордча,—ва такрор кард:

— Агар домулло туро занад, бо ҳамин кордча гӯшаширо мебурам!

Ман аз ин сухани падарам бурида ва хунолуди мактабдорро, ки ўро хеле бад дида будам, ба хотир овар-

¹ Бачагон мактабдорро домулло мегуфтанд ва ман ҳам ба онҳо тақлид карда, аввалинбор ин калимаро ба забон оварда будам.

да хеле шодмон шудам, ҳатто ба дили худ гузаронидам, ки:

„Майлаш, як бор мактабдор занад ва ман омада ба падарам хабар диҳам, ин ҳам рафта гӯши ўро бураду ман тамошо кунам“.

Аммо боз тарсидам, зеро то он вақт ҷӯби саҳт нахӯр-да будам, вақте ки ҷӯби мактабдорро дар ҳолате ки ба поям расида истодааст, ба хотир меовардам, қафи пой-хоям хоришкунон сӯзиш мекард, дилам ба пушт мекашид ва нафасам тангӣ мекард. Аз баҳри ин тамошо, яъне бе-гӯш дидани мактабдор, гузаштани шудам. Аммо инро ҳам дилам қабул намекард. Зеро ки дар ҳамсоияи мо як ха-ри гӯшбурида буд, ҳар вақт ки соҳибаш он харро савор шуда мебаромад, бачагон:

— Хараш бегӯш-а, хараш бегӯш-а,—гӯён чапакзанон қиғғос мекашиданд. Ман, ки ин шавку завки бачагонро дида будам ва худам ҳам бо дидани он ҳол хеле шод-дон мешудам, гумон мекардам, ки бачагон ин мактабдор-ро, ки онҳоро ин ҳам мезананд, агар бегӯш бинанд, на монанди имрӯза бозӣ мекунем гуфта якдигарро мезананд, балки шодикунон мактабдори бегӯшро тамошо хоханд кард. Ба ин тамошо дили ман хеле моил буд. Як тадбир ба хотирам расид, ки агар он тадбир ба амал меомад, ман бе ин ки худам ҷӯб хӯрда бошам, мактабдорро гӯш-бурида медидам ва ба ин мулоҳиза ба падарам гуфтам:

— Агар аввал рафта гӯши домуллоро набуред, ман мактаб намеравам.

Ў гуфт:

— Ман ҳам курра гирифта намедихам.

„Ох, курра!.. Он чи қадар чизи зебост, агар ба гар-дани вай гарданбанди сурхи пӯпакдори зангӯланок бан-

дам, боз чӣ қадар зебо хоҳад шуд. Вақте ки ба вай савор мешавӣ, гӯши худро сик карда думашро бардошта ва пойҳои пасашро ба ҳар тараф ҳаво дода медавад, дар он вақт ту на ба болои ҳар, балки гӯё ба ҳаво париди абрхоро савор шуда сайр карда истода бошӣ!.

Ҳаёли ширини ин гӯна ҳамаи душворихони мактабро ба ман осон кард, ман аз гарданшаҳии худ фурумадам ва лекин боз аз падарам як чиз рӯёндани шуда гуфтам:

— Агар курраи гарданбанднок, пӯпакдор гирифта додани шавед, майлаш мактаб меравам.

— Борақалло, писарам!—гуфт ӯ,—ту ба мактаб гирия накарда рав, ҳама чизро гирифта медиҳам.

Ман чашмони худро пок карда, пас аз як даҳан нонро ба даст гирифтан, рӯи дариҷа баромада аз паттаи бед як чӯб ҳам шикаста гирифтам, ба як девори якпоясагӣ, ки падарам ба рахнаи рӯйдариҷа зада буд, савор шуда он чӯбро ба худам халачӯб қарор дода, он деворро ҳар фарз карда:

— Хих, хих!..—гӯён хай кардан гирифтам. Албатта, девор роҳ намерафт, бо вучуди ин ман орзуи харро бо девори шикаста иҷро кардани шуда, дили худро хуш мекардам.

IV

Рӯзи дуйӯм аввали пагоҳӣ ман ба мактаб рафтам, ки дар он ҷо ғайр аз мактабдор каси дигаре нест. Ба вай салом дода хостам ба ҷои ба ман таъинқардааш гузашта нишанам.

Ҷ ба ин хоҳиши ман роҳ надода гуфт:
— Пули бӯрьё овардӣ?

— Не, аз ёдам баромадааст.

— Ту ки пули бӯрьёро аз ёд барорӣ, чӣ гуна мулло мешавӣ? Зуд дав, аз падарат ҳашт пул пули бӯрьё биёр.

Ман тахтачаамро ба болои синҷи пеши худам гузошта, аз мактаб бозгашта баромадам.

Ханӯз дур нарафта будам, ки маро мактабдор:

— Садриддин!—гӯён ҷеғ зад.

Пасгашта даромада рӯ ба рӯи мактабдор ба ӯ чашм дӯхта истодам.

— Даст пеш гир!—гуфт ӯ бо оҳанги кадре нохушнудона.

Ба ин фармони ӯ амал карда даст пеш гирифтам, лекин ба шубҳа афтода аз ӯ чашм канда ба чӯбҳои паси сари ӯ ростистода нигоҳ кардам. ӯ ҳам дасташро ба чӯб дароз кард. Ман аз тарси он ки маро хоҳад зад, бо як ғайрати беҳудона:

— Агар шумо маро занед, падарам гӯшатонро мебуранд!—гӯён фаръёд кашидам. ӯ хандиду:

— Не туро наmezанам, агар шӯхӣ накуни, ҳеҷ намеzанам,—гуфт.

Ман аз хандаи ӯ осуда шуда мунтазири фармони дуйӯми ӯ гардидам.

Чӯбҳои кӯтоҳро гирифту ба дасти ман дода гуфт:
— Инхоро бар, ба ҳавзи масҷид парто, баъд ба хонаатон рафта аз падарат пули бӯрьёро гирифта биёр.

Ман аз як тараф барои дур шудани чӯбҳо аз мактаб аз тарафи дигар барои хандаи мактабдор хурсанд шудам, ба тарзе ки поям ба замин намерасид. Аввал чӯбхоро ба ҳавз бурда партофтам. Пас аз он ба хона рафта аз падарам, ки ба ҷарҳи осиетарошӣ даромада буд, пули бӯрьёро талаб кардам.

— Чанд пул даркор будааст?—гуфт ӯ.

— Ҳашт пул.

Кисаашро кофта ҳашт пули сиёҳ шумурда ба дасти ман дод. Ман аз дӯконхонаи падарам баромадам ва боз пас гашта ба падарам гуфтам:

— Домулло ба ман ханда кард, туро намезанам гуфту чӯбхоро ҳам ба ман дод, ки ба хавз бурда партофтам.

— Хуб, хуб. Зуд рав, сабақатро такрор кун,—гуфт ӯ.

Давон-давои боз ба мактаб омадам. Акнун як қисми бачаҳо ҳам омада буданд ва мактабдор ба ҷамъ кардани пули бӯрьё машғул буд, ман ҳам пули аз падарам гирифтаамро бурда ба мактабдор додани шудам. Аммо дастонамро болоиҳам бар синаам монда бе он ки дастамро дароз кунам, пулро ба кафи дастам ва дар ҳами ангуштонам нигоҳ дошта ба ӯ нишон додам.

ӯ боз хандида:

— Боракалло, акнун баодоб шудӣ,—гуфт ва илова кард:

— Дар вақти пул додан дастатро пеш нагири ҳам мешавад.

Ман аз ин гузашти мактабдор ба ҷасорат омада, бе он ки дасти чапамро аз сари синаам бардорам, бо дасти ростам пулро дароз кардам.

Мактабдор пулро аз дасти ман гирифт ва маро:

— Илоҳӣ калон шавӣ, мулло шавӣ!—гуён дуо ҳам кард.

Ман ба дили худ гузаронидам, ки „мактабдор он қадар ҳам бад набудааст, чӯбхоро аз мактаб дур кард ва ба бадали пуле, ки барои бӯрьёи мактаб гирифт, дар ҳаққи ман дуо ҳам кард“.

Мактабдор боз ба пулҷамъкунии худ даромад, ҳар бачае ки пул наоварда буд, ӯро боз ба хонааш барои

пул овардан пас мефиристод. Баъзе бачагон дубора ҳам пул намеоварданд ва ҳамин қадар хабар меоварданд, ки падарашон ваъда кардааст, рӯзи бозор пул диҳад.

Мактабдор ба муқобили онҳо мегуфт:

— Ман ҳам то ҳамаатон пул наёваред, бӯрьё намеҳарам ва ин бӯрьёҳои кӯҳна ва даридаро барои сӯхтан ба таҳоратхона мефиристонем, шумо ба замин менишинед ва барои бозӣ ҳас ҳам намеебед.

Бо ин сухани мактабдор бачаҳои пуловарда онҳоеро, ки пул наёварда буданд, нисбатан мезаданд:

— Магар барои ҳашт пул падарат мемурд? Биёр-дия! Он бача ҳам.

— Рӯзи бозор гуфтам-ку!—гуён гирия мекард. Ман ҳам ба дили худ падари он бачаро ҳасис ва саҳтдаст мешумурдам ва он вақт намедонистам, ҳашт пулро, ки баробари ду тин аст, чӣ қадар қурбу манзалат дошт ва ёфтани он барои камбағалон чӣ андоза душвор буд. Ҳоло дар хотир дорам, ки ҳамагон рӯзҳо ба хонаи мо мехомон омада буд ва падарам ба ман як танга, ки 64 пул хисоб меёбад, бо як ҳалта дода ба хавлии Шарифбон биринҷфурӯш, ки ҳамдеҳаамон буд, фиристод ва гуфт.

— Ин пулро бурда дех, ӯ ду чорьяк биринҷ медиҳад. Аммо ширбиринҷ мепазем нагӯй, ки биринҷи паст медиҳад. „Чӣ мепазетон?“ гуфта пурсад, ош гӯй мон, аммо нагӯй, ки чӣ ош мепазем.

Акнун фикр мекунам, ки вақте ки ба шасту чор пул ду чорик, яъне чор кило биринҷи нағз диҳанд, ба ҳашт пул ним кило биринҷ мешавад, ки ин хеле пули калон будааст.

Хулоса бо ҷанҷоли пулғундорӣ рӯз чоштгоҳ шуд ва мактабдор ҳам:

— Хезетон чойхӯрак!—гуфт.

Бачагон гуррос зада аз чо хестанд ва аз дари мактаб баромада мисли дируза, пас аз салом додан, хона ба хона пароканда гардиданд.

Ман ҳам ба хона рафта хӯрок хӯрда кадре гурбаи худро бозӣ кардам ва боз ба мактаб омадам. Мактабдор ханӯз дар мактаб буд, бачагон ҳам акнун ягон-ягон баргашта меомаданд.

Бачаҳо чамъ шуданд, мактабдор:

— Хонетон!—гӯён чӯби дарози худро бардошт. Хама ба фаръед даромаданд ва ман ҳам „алиф, бе, те, се“ гӯён дод мегуфтам.

Мактабдор ба халифа нигоҳ карда:

— Сабак деҳ!—гуфт.

Халифа аз зарби чӯби дируза лангон-лангон хеста бо навбат пеши хар бача нишаста ўро сабак меод.

Имрӯз ба сабаки ман худ мактабдор мутасадди шу-да маро ба рӯ ба рӯи худ нишонид ва тахтачаро ба пешам гузошта:

— Сабакатро хон!—гуфт.

Ман бе он ки ба тахтача нигоҳ кунам:

— Алиф, бе, те, се,—гуфтам.

— Дуруст, боракалло!—гуфт мактабдор ва худаш дар вакте ки ба хатнависӣ машғул буд:

— Поёнашро хон, „чим, ҳе, ҳе“ гӯй,—гуфт.

Ман аз забони мактабдор гирифта ҳамчунон ба рӯи чиркини пажмурда ва чашмони бенури обрав ва риши бузвораи, ки дар вақти гап задан баробари чунбидани манаҳаш боло-поин мерафт, нигоҳ карда он харфхоро, яъне номи он харфхоро гирифта такрор мекардам.

Пас аз он ки мактабдор ин гуна талқин кард ва ман такрор намудам, гуфт:

— Акнун худат хон!

— Алиф, бе, те, се,—гуфтам ман.

— Не,—гуфт ў,—поёнашро хон!

Аммо ман намедонистам, ки болон инҳо кадом асту поёнаш кадом аст. Бинобар ин, дар ҳолате ки ҳоло ҳам башараи мактабдорро тамошо мекардам, даст пеш гирифта истодам.

— Поёнашро хон, меғӯям,—гуфта мактабдор шиддат кард. Худи ў ҳоло ҳам ба хатнависӣ машғул буд, пас аз он ки ў хатҳои навиштаи худро ба ҷузгираш ба болон он хатҳое, ки аз пагоҳ боз менавишт, гузошт, ба ман нигоҳ карда кадре хомӯш истод ва гуфт:

— Ту бачаи бисъер кундзехи будай, ман ҳамин қадар ёд додам, ханӯз ёд намегирӣ.

— Чиро ёд додед?—гуфтам ман.

— Чим, ҳе-хе-ро,—гуфт ў.

— Инро медонам,—гуфтам ман ва такрор кардам:

— Чим, ҳе, ҳе,—ва илова кардам,—инҳоро медонам, аммо поёнашро намедонам.

— Поёнаш ҳамин аст, боракалло, рав ба ҷоят нишин, хондан гир!—гуфт.

Ман ҳам ба ҷои худ рафта „чим, ҳе, ҳе“ гӯён ба такрор даромадам. Лекин ҳоло ҳам чашмамро аз афту андоми мактабдор, хусусан аз риши бузвори он намеканд. Дар вақте ки ў чашмони худро нимпӯш карда, хомӯш истода, хат менавишт, риши ў ба ман хеле ачиб менамуд ва риши бузи худамонро ба ёдам меовард.

Пештар мо як буз доштем, худам ўро чаронда хеле фарбех карда будам. Зимистони саҳт омад, ҷӯйҳо ях бастанд. Осиёҳо хобиданд ва чархҳои осӣи падарам тарошидаро ҳам қасе нахарид. Қариб ду моҳ падарам пул

намеёфт, ки-гӯшт бихарад. Оқибат, ҳамон бузро кушта-
нӣ шуд, ман розӣ нашудам, доду бедод кардам. Аммо
падарам ба оху вои ман нигоҳ накарда, кордро тез кар-
да, бузро хобонда, пойҳояшро баст ва модарам пойҳои
бузро нигоҳ дошта истод, падарам ҳам вайро сар бурид.

Ман ҳамчунон ғирья мекардам ва ба буз нигоҳ ме-
кардам. Буз дар вақте ки чаккак зада ҷон меканд, ри-
шаш, чунон ки ришӣ мактабдор дар вақти ғап заданаш
мечунбид, ҳаракат мекард. Вақте ки буз тамоман мурд
ва падарам сари ӯро тамоман аз танаш ҷудо карда пар-
тофт, ман он сарро бардошта хеле дӯстдорикунон тамо-
шо карда будам. Чашми буз нимкоф буд, ришаш ба
пеш хеста истода буд. Мактабдор, ки ҳоло хомӯш ме-
истод, ришаш ба риши он бузи мурдаи ман монандӣ
дошт. Ман аз дидани ин ҳол он бузи худро ёд карда
хеле андӯхгин шудам, бо вучуди ин ҳам „чим, хе, хе“
гӯён такрор мекардам...

Дар ин вақт касе ба пеши дариҷаи мактаб, ки дар
тарафи даруни он мактабдор менишаст, омада дарро так-
так кард.

— Мактабдор „кист?“ — гӯён коғазгирашро кушод.

Он кас намоён шуд. Ин як зан буд. Ба сари худ
чашмбанд ва фаранҷӣ дошт. Ба мактабдор як танга да-
роз карда гуфт:

— Ин назро ғиред, дуои дарди сар, дуои дарди дан-
дон, дуои дарди чашм ва дуои кушоиш диҳед ва бача-
гонро ҳам имрӯз озод кунед.

— Ба як танга чор дуо? Боз бачахоро озод кунам.
Ин намешавад, ҳеҷ набошад, боз як тангаи дигар ди-
ҳед, — гуфт мактабдор.

— Ман аз роҳи дур, аз Обкена омадам, — гуфт

зан, — маро ҳамсоиямон Шарофбой, ки занаш зоида на-
тавониста, дарди саҳт кашида истодааст, як танга дода
барои дуои кушоиш фиристодани шуд, занони ҳамсоя-
гони дигар ҳам, ки ҳар кадом дардманд буданд, барои
дардҳои худ дуо фармуданд ва „ҳар вақт пул ёбем, наз-
ри домуллоро медиҳем, бурда медиҳӣ“ гуфтанд. Ман
ҳам аз барои савоб ба ин кадар роҳ пой пиёда хеста
омадам. Шумо дуохоро диҳед, боз ҳар вақт онҳо пул
диҳанд, оварда медиҳам. Ҳоло аз барои риҳои худо ба-
чагонро озод кунед.

Мактабдор як тангари гирифта, ба кисааш андохт ва
аз он хатҳое ки пагоҳ боз менавишт ва ҷузгираш ҳам
аз онҳо пур буд, чор донашро ба занак дод.

— Кадоми ин дуоҳо ба кадом дард аст? — гуфта он
зан пурсид.

— Инҳо дуохон ҳамабобанд, — гуфт мактабдор, — ка-
домашро, ки ба кадом касал диҳед, як ба як шифо ме-
ёбад.

Занак дуохоро гирифта аз ҷояш хест. Мактабдор
ҳам имрӯз „барои риҳои худо“ бачагонро озод кард.

Рӯзи дигар мо ба мактаб омадем. Ханӯз ҷойхӯрак
нашуда будем, ки ба дари мактаб як савора омада:

— Домулло, домулло! — гӯён мактабдорро ҷеғ зад ва
мактабдор бе ин ки аз мактаб барояд ва ё дариҷаашро
кушояд:

— Ҳа, ҷӣ меғӯед? — гуфта садо дод.

— Дар Обкена ҷаноза, зани Шарофбой мурд! — гӯён
аспаҳро ба як тарафи дигар хай карда рафт.

Мактабдор саросема шуда саллаашро аз сар гирифта,
ба замин монда, магар барои таҳорат кардан бошад, бе-
рун баромадан гирифт.

— Дуотон нафъ накардааст-дия, домулло, зани Шарофбой мурдааст-ку,—гуфт тамасхуркунон ба ӯ халифа.

— Шаккоки накун!—гуфт ба ӯ мактабдор,—дуо нафъ накардан надорад, ӯ аз беихлосии худаш мурдааст. Агар ихлос медошт, халос мешуд, „ихлосу халос“ гуфтаанд.—Ба бачагон нигоҳ карда:

— Шумоҳо чойхӯрак!—гӯён берун баромада рафт. Бачаҳо ҳам барои чойхӯрак пароканда шуданд. Ман ҳам рафтам...

Пас аз як соат боз ба мактаб омадам. Бачаҳои дигар ҳам чамъ шуданд.

— Бачаҳо, як маслиҳат,—гуфт халифа.

— Чӣ маслиҳат?—ҳама бо як овоз пурсиданд.

— Мо ҳар бозие, ки кунем, ҳеҷ кас ба домулло хабар надихад ва аз болои касе хабаркашӣ накунад,—гуфт халифа.

— Аввал худатро саришта кун,—гуфт ба ӯ яке аз бачагони калон, ки бо хабаркашӣ халифа аз мактабдор ҷӯб хӯрда буд.

— Минбаъд шумо ҳам хабар надихеду ман ҳам хабар намедихам!—гуфт халифа ба бачагони калон ва ба ман нигоҳ карда:

— Ту ба падарат ҳам хабар надех,—гуфт,—падарат иғвогар аст, як рӯз ман аз дарахти шумоҳо зардолу дуздида будам, ҳам ба домулло хабар дод, ҳам ба падарам. Ҳар дуи онҳо ҳам маро заданд.

— Не, хабар намедихам!—гуфтам ман.

— Агар хабар диҳӣ,—гуфт ӯ,—туро ба бачаҳо фармуда хармурд мекунонам!

— Не, хабар намедихам!—гуфта боз такрор кардам. Ман аввал бор рӯяки „хабар намедихам“ гуфта бошам

ҳам, ин бор ваъдаам ҷазмӣ буд. Зеро ман аз хармурд бисъёр метарсидам.

Як бор маддоҳе омада ба деҳаи мо маъракаи гирифт. Калонони деҳа ба деҳаи ҳамсоя барои тӯй рафта буданд. Ба маъракаи маддоҳ ғайр аз ҷавонон ва бачагон дигар кас чамъ нашуд.

Маддоҳ хикоят сар кард. Вақте ки хикояти ӯ ба ҷои шириниаш расид, талаб андохт:

— Ҳар кас ҳар чӣ хоҳад, нон, пул, харбуза, тарбуз, ғулунг, мавиз оварда диҳад, пас аз он бокимондаи хикоятро мекунам,—гуфт.

Бачагон ва ҷавонон ба хонашон давиданд ва ҳар кас як чиз оварда ба маддоҳ дод, ман ҳам рафта аз модарам як мушт ғулунг гирифта оварда ба маддоҳ додам.

Маддоҳ ҳамаи чизҳои чамъшударо ба хӯрчинаш андохта, ба хараш бор кард ва:

— Бақияи хикоятро ҳафтаи оянда омада меғӯям,—гуфта ба хараш савор шудани шуд.

Ҳар чанд ҷавонон:

— Бақияашро ҳам ҳозир гӯед, агар чиз кам чамъ шуда бошад, боз меорем,—гуфта зорӣ карданд, ӯ қабул накард ва ба хараш савор шуд.

Дар ин вақт яке аз ҷавонон:

— Хармурд!—гуфта овоз баровард. Ҳама якбора:

— Хармурд, хармурд, хармурд!—гӯён ба маддоҳ ҷаспиданд ва ӯро аз хараш ба замин гардонда, фуруварданд ва задан гирифтанд. Маддоҳ:

— Вой мурдам, монед хикоятро меғӯям,—гуфта фаръед мекард.

— Аз хикояти шумо ҳам хармурди шумо тамошоӣ хуб дорад,—гӯён боз ҷавонон ӯро мезаданд.

Охир маддох сушт шуд, акнун токати фаръед кашиданаши ҳам намонд.

— Акнун ба об меғутонем,—гуфт яке аз ҷавонон,—бардоред!

Ҳама ба якбора маддоҳи нимҷоншударо ба рӯи даст бардоштанд ва ба ҷӯи Мазрангон, ки аз даруни деҳаи мо меғузарад, андохтанд ва пас аз ба об ғутоидан боз ӯро кашола карда бароварданд. Саллаи маддох аз сараш ба об афтада буд, ки вайро ҳам яке аз ҷавонон як дарахтро дошта истода ба ҷӯи ҳам шуду гирифта баровард.

Саллаи маддохро ба хӯрчинаш андохтанд ва ҳудашро ҳам бо ҳамон ҷома ва либосҳои тараш ба хараши савор карданд ва хараширо ба роҳ андохта аз пасаш як ҷӯб ҳам заданду:

— Рав, дафъ шав, худат пеш-пешу хикоятат аз пушт!—гуфтанд.

Ман аз ҳамон ходиса боз аз „хармурд“ метарсидам, бинобар ин аз тағи дил ба халифа:

— Бозиро ба падарам хабар намедихам,—гуфтам.

— Акнун иштибозӣ,—гуфт халифа.

Магар бачагон ин бозиро пеш аз ин ба даруни мактаб чандин бор карда буданд, ки даррав аз ҷойҳои он хеста бӯриҳои даридаро ба як тараф ғундошта хонаҳои иштиро канданд...

Бозӣ сар шуд, дар миёна хеле донак бурду бой ёфт, бачагони хунарманд бачагони соддаро фиреб доданд, бачагони пурқувват бачагони камқувватро зада донакҳои иштиро гирифтанд. Боз занозанӣ, тирья ва зорӣ, ҷомадаронӣ сар шуд.

Яке аз бачагон ба ман омада ҷакид:

— Ё бозӣ кун,—гуфт ӯ,—ё туро дар миёна гирифта каллакӯбак мекунем.

Ман на ишти доштам, на донак ва на иштибозиро медонистам. Модарам ҳеҷ гоҳ ба ҷома ва куртаи ман киса намекард:

— Бачаи кисадор дузд мешавад,—мегуфт ва барои рӯйрош бардошта гаштани асбоби бозӣ рухсат ҳам намедод. Бинобар ин ман он вақтҳо ҳеҷ гуна бозиро намедонистам.

Аммо аз каллакӯбак ҳам метарсидам, зеро ин як бозӣ, ё шӯҳии бисёр бад буд, чанд бача як бачаро дар миёна гирифта, сари ӯро барахна карда, бо нӯги нохунҳои хошон, ҷунон ки эзорсурхак дарахтро нӯл мезанад, мезаданд.

Ман ҳайрон шудам, ки чӣ кор кунам ва аз каллакӯбаки бачагон бо кадом роҳ халос шавам. Хар чӣ халифа ба фаръеди ман расид:

— Монетон ӯро ба ҳоли худаш,—гуфт,—падари ӯ бисёр одами бад аст.

Хар чанд „бад“ гуфтани ӯ падарамро дар дили ман саҳт расида бошад ҳам, барои халос шудани ман аз ин гуна маҳлақҳо халоскор ёфт шуда буд: баъд аз он хар вақт, ки ба сабаб ё бе сабаб бачагон ба ман меҷакиданд, ман ба халифа фаръед мекардам:

— Ё бачагонро саришта кун, ё ин ки бозихоятонро ба падарам меғуям.

Халифа ҳам дарҳол бачагонро аз ҷакидан ба ман бозмедошт. Халифа пас аз он ки ҷӯби дарози мактабро гирифта бачагонро як катор зада ҷанҷоли иштибозиро бар тараф кард:

— Акнун бедонабозӣ,—гуфт.

Аммо ба ин бозӣ бачагон бисъёр рағбат накарданд. Зеро ғайр аз худӣ халифа ва як бачаи дигар, бачагони дигар бедона надоштанд.

Аммо халифа илочи ин корро ҳам ёфт:

— Мо ҳар ду бедонаҳоямонро ҷанг меандозем, шумо-ҳо бологарав монетон,—гуфт.

Аммо барои бологаравмонӣ ба бештарини бачагон пул набуд, донак ҳам дар бурду бои иштибозӣ тамом шуда буд. Гуфтанд:

— Набошад мо рафта аз хонаҳомон донак меорем. Халифа қабул кард. Бачагон ҳам ба тарафи хонаҳомон нигоҳ карда давиданд.

Халифа то омадани бачагон ба бачагони дар мактабмонда иштихонаҳоро ғӯронда бӯрьёҳои даридаро ба ҷойхошон паҳн карда, аммо аз миёнаҳои охурчаи дар миёнаи мактаббуда як қадар заминро доиравор кушода монд.

Бачагон омаданд, бедонабозӣ ҳам сар шуд.

Халифа бо як бачаи бедонадори дигар дар гирди доираи заминаш кушода рӯ ба рӯи якдигар нишастанд. Дар паҳлуҳои онҳо бачагони дигар ҳам нишастанд. Он бачагон, ки барои нишастанашон дар гирди доира ҷой набуд, дар гирдогирди бачагони нишаста рост истоданд.

Халифа ва он бачаи бедонадори дигар аз бағалашон, ки аз рӯи курта миёнашонро баста бедонаҳояшонро дар он ҷой дода буданд, онҳоро бароварданд.

Аввал нули бедонаҳояшонро лесиданд, пойҳои бедонаҳоро ёзонда ба панҷаҳояшон ҳам оби даҳан молиданд, ба зерӣ болҳояшон ҳам оби даҳан заданд...

Халифа ба он бача гуфт:

— Чанди ману чанди ту?

— Бисти ману бисти ту,—гуфт ӯ.

— Сии ману сии ту.

— Панҷоҳи ману панҷоҳи ту.

Окибати бозӣ ба „сади ману сади ту“ қарор ёфт. Яъне бедонаи ҳар кас ғурезад, ба тарафи муқобилаш садта донак меод.

— Шумо ҳам бологарав монетон,—гуфт халифа ба бачагони дигар.

Бачагони дигар яке аз болои бедонаи халифа, яъне „бедонаи халифа зӯр мебарояд“ гуфта, дигарӣ аз болои бедонаи он дигар, яъне „аз он ӯ зӯр мебарояд“ гуфта ду ба ду ғарав бастанд. Онҳо ҳам ҳар кас мувофиқи ҳоли худ бо „даҳи ману даҳи ту“ ё „панҷоҳи ману панҷоҳи ту“ ё ин ки „сади ману сади ту“ бологарав гузоштанд.

Ғаравбандӣ тамом шуд. Халифа ва он бачаи дигар бедонаҳояшонро ба маърака¹ сар доданд. Ҳар ду бедона панҷаҳояшонро кушода, ғарданҳояшонро ёзонда ба ҷанг даромаданд. Ин ба қаллаи он мезад, он аз ғӯши ин мекашид. Яке ноҳуниҳои худро ҳезонда ҷашми дигарино нишон мегирифт, дигарӣ аз ғардани он дигар ғазиди меҳост, ки ба замин ғелонад...

Дар андак вақт сару рӯи бедонаҳои бечора хуншор шуд. Аммо ҳеҷ қадоми онҳо нагурехт. Ҳарифҳо бедонаҳояшонро гирифта боз ҳору мол карданду боз ба ҷанг сар доданд, боз бедонаҳо ҷанги худро давом доданд. Вақте ки ба ҳамин тариқа ду-се бардор ҷанг карданд, бедонаи тарафи муқобили халифа „хушт“ ғӯён ғурехт ва бедонаи халифа онро ба ҳар тарафи доира пеш мекард.

Як қиғосест, ки аз тарафи бачагон баромад! Чапакзаниҳо, хуштаккашиҳо, ҷиртак хаводиҳо сар шуд...

¹ Давраи бедонабозӣ, мурғбозӣ, ғӯштигириро „маърака“ меноманд.

Дар хамин вақт мисли балои ногаҳонӣ мактабдор омад. Магар бачагон имрӯз аз хонаашон донак оварда бетадбирӣ карда дари мактабро аз дарун набаста буданд, ки мактабдор бе ҳеҷ гуна даркӯбӣ ба мактаб даромада тавонист.

Бачагон чунон саргарми ҷӯшу хурӯш буданд, ки то ба мактаб даромада ҷӯби дарозро ба дасти худ гирифта ба сари бачагон кӯфтани ӯ ҳеҷ кас хабардор нагардид. Танҳо ман будам, ки дар берунтари маърака истода як чашмамо ба бозӣ дӯхта бошам ҳам, чашми дигарамро аз дар намекамдам. Бинобар ин, бо намоён шудани рита бузвори мактабдор охиста омада ба ҷои худ нишаста будам.

Мактабдор пас аз он ки аз ҷӯбзани монда шуд, омада ба ҷои худ нишаста ва ба ман:

— Ту бачаи баақл хастӣ,— гуфт.

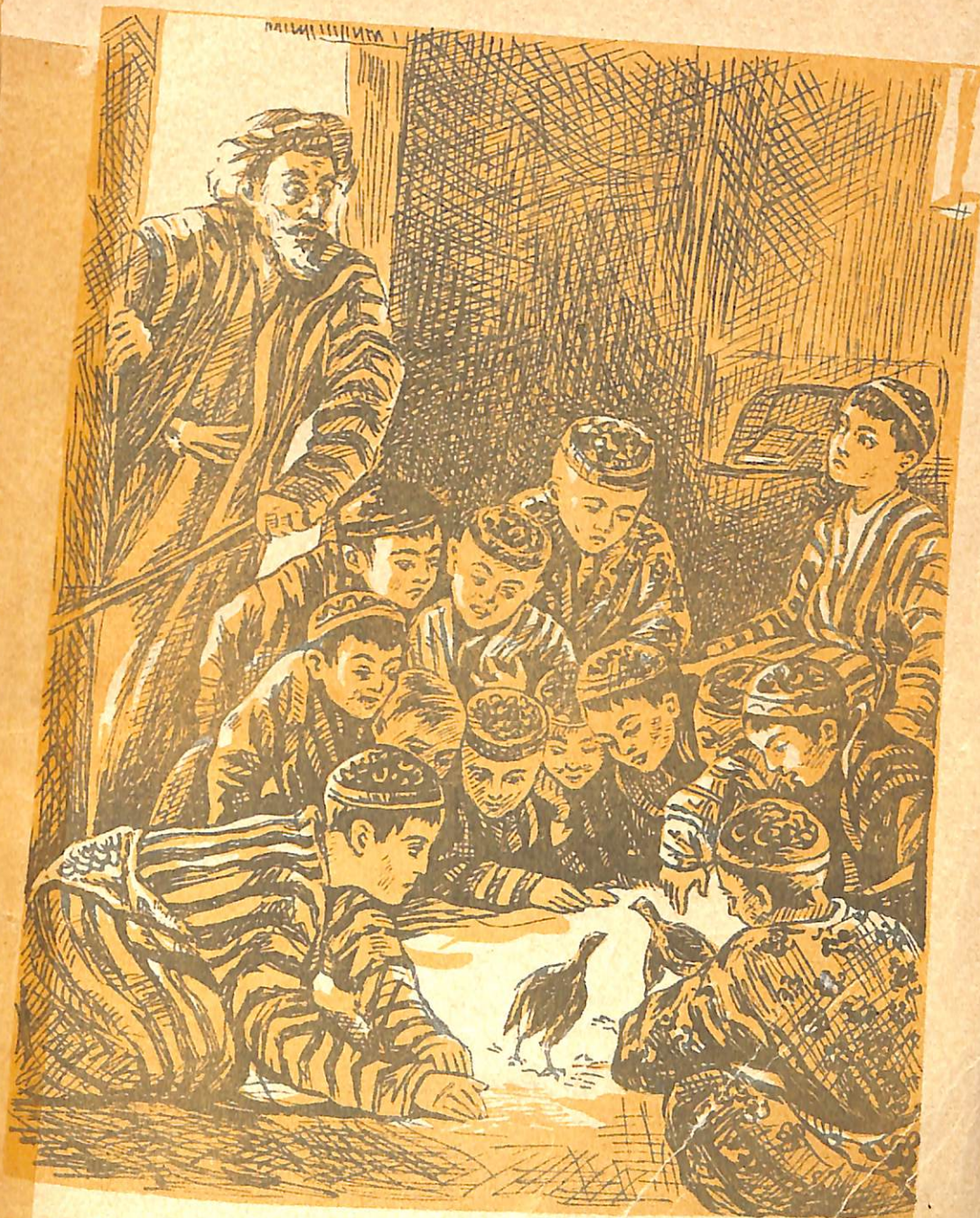
Бачагони дигар ҳам ба ҷойҳои худ ором гирифтанд. Халифа рӯ ба рӯи мактабдор рост истод. Ӯ магар умед мекард, ки мактабдор боз аз ӯ номгӯи „гунаҳкорон“-ро хоҳад пурсид. Аммо ин умеди ӯ бечо баромад ва мактабдор аз ӯ чизе напурсида:

— Рав, аз хавз ҷӯбҳои дигар ба об партоёнда мондаамро биёр, хуб об гирифта барои адаб додан ба шумоён соз шудагистан.

Халифа рафт, ҳамаи бачагон чун барги бед меларзиланд, танҳо ман будам, ки бо „ту бачаи баақл хастӣ“ кӯфтани мактабдор осуда шуда будам.

Халифа ҷӯбҳоро оварда ба пеши мактабдор партофт. Мактабдор ҳам бе ҳеҷ ҷавобу савол:

— Аввал худӣ инро хобонед!— гуфта ба бачагони дигар амр дод.

Якчанд бачаи калонтар пеш омада халифаро рӯйболо ба замин хобонданд ва фаллокро ҳам ба пойхояш андохта печонда кафҳои пояшро барои чӯбзани соз карда нигоҳ доштанд.

Ман дидам, ханӯз чароҳатҳои дирӯзаи кафи пойи ӯ намоён буданд, ки рӯи онҳо шӯх баста буд.

— Зан!—гуфта амр дод мактабдор.

Яке аз бачагон яке аз он чӯбхоеро, ки худ халифа оварда буд, аз замин гирифта ба пой халифа зад. Лекин бо як задан он чӯб шикаста пора шуд. Бача чӯби дигарро гирифт, он ҳам бо задани аввали шикаст. Ба хамин тариқа ҳамаи чӯбҳо бе он ки ба пой халифа озоре расонанд, шикаста пора шуда ба замин афтоданд.

Мактабдор оташин шуда, шикастаи чӯбро гирифта аз назараш гузаронид ва гуфт:

— Чӯбҳои ман ба хавз фиристодагӣ чӯбҳои тут буданд, ки хусусан баъд аз як шаб ба об хобидан ҳеч на-
мешикастанд. Ин бадкирдор он чӯбхоро наёварда, хим-
чаҳои хушкидаи бедро ба об як ғўтонида гирифта овар-
дааст,—ва:

— Рав, он чӯбҳои худамро аз хавз биёр!—гуфта ба бачаи чӯбдаст амр дод.

Он бача рафт, халифа ҳамчунон пой ба фаллок меистод.

— Дар хавз чӯб нест!—гуфта омад он бача.

— Маълум мешавад, ки,—гуфт мактабдор,—ин бадкирдор он чӯбхоро ба ҷое пинҳон кардааст. Хуб майлаш, минбаъд ба ҷои чӯби тут чӯби анор тайёр мекунам. Хозир метавонам, ки аз ин бадкирдор ҷи гуна никор гирам.

— Рӯ ба замин хобонед ўро!—гуфт мактабдор ба бачагоне ки ба сари халифа гирд омада буданд.

Бачагон халифаро баъд аз баровардани фаллок аз пояш рӯ ба замин хобониданд ва мактабдор чӯби дарози худро бардошта хулаш ба пушти халифа задан гирифт. Аммо халифа, монанди ин ки гавак кашад, ба сари оринҷ ва зонухояш хобида буд, дар вақти задани мактабдор худро тоб дода зарбаи чӯбро рад мекард.

Дасту пойхояшро кашида тахт хобониданд ва як бачаи дигар ҳам аз пушти шонааш зер кард ва халифа беихтиёр:

— Охистатар, бедона намурад!—гуфта фиристод.

— А, магар ин бедона ҳам дорад?—гуфт мактабдор ва илова кард:

— Бедонаашро ёфта ба ман диҳед!

Бачагон даррав ба бағали халифа даст андохта, аз он ҷо бедонаашро бароварда ба мактабдор доданд. Мактабдор ҳам бе ҳеҷ мулоҳиза сари бедонаро, ки ханӯз аз сари ҷанг хуншор буд, канда ҳаво дод.

Халифа фаръёд кард:

— Аҳмад ҳам бедона дорад, бедонаи ўро ҷаро намекушед?

— Бедонаи ўро ҳам ёбед!—гуфт мактабдор.

Бачагон халифаро монда ба Аҳмад часпиданд, халифа ҳам аз ҷо хеста ба бағали Аҳмад даст зад ва бедонаи ўро ёфта бароварда бо дасти худ ба мактабдор дод.

Мактабдор сари ин бедонаро ҳам канда ҳаво дод.

— Имрӯз дафъа шавед, озод. Чӯбзани фардо!—гуфт ва илова кард:

— Фардо панҷшанбе аст, нони панҷшанбеги¹ фаромӯш накумед.

¹ Дар мактаби кӯҳна ҳар рӯзи панҷшанбе бача мачбур буд, ки ба мактабдор якта нон биёрад. Ин нонро „нони панҷшанбеги“ мегуфтанд.

Бачагон бо пахшопакши якдигар аз мактаб бароманд, аммо имрӯз баъд аз саломии умумӣ дарҳол пароканда шуда наравтанд. Дар кӯча истода ба ҳисоби бурду бои бологаравии бедонабозӣ даромаданд. Бойбурдагон аз бойдодогон ҳақ талаб мекарданд. Онҳо:

— Бедонаҳо мурданд, ҷанги онҳо ва гаравии бар болои ҷанги онҳо басташуда ҳам тамошуд!—гуён ҳақ наодани мешуданд. Ҳамаи бачагон ба якдигар дарафтоданд. Халифа бо Аҳмад ҷомаҳои худро кашида ба як тараф гузошта ба ҷанг даромаданд. Ман гурехта ба тарафи ҳавли худамон рафтам.

V

Ман ба мактаб давом мекардам, чӯшу ғавғои мактаб ҳам давом мекард. Ман дар миёнаи ҷанд ҳафта дар даруни ҳамон қадар шӯру ғавғо бошад ҳам, номҳои ҳарфҳои алифбои арабро азбар кардам. Ба ман гоҳо халифа ва гоҳо ҳуди мактабдор сабақ меод. Баъд аз ин дарси зеру забар сар шуд. Дарси зеру забар аз дарси номҳои ҳарфҳо дилчасптар буд, дар ин дарс ба ман сар карда „алиф забар—а, зер—и, пеш—у“—ро ёд доданд. Ман ҳам мад кашида:

„Алиф забар—а, зер—и, пеш—у“ гуён такрор мекардам. Гуфтани ин суханҳо ба ғӯшам мавзун ва фораи ме-расиданд. Ин дарсро ҳам то охири алифбои араб азбар кардам.

Пас аз он навбати дарси ду забар, ду зер, ду пеш расид, дар ин дарс ба ман „алиф ду забар—анду, ду зер—инду, ду пеш—ун“ гуфта ёд доданд. Ин дарс ҳам бад набуд. Калимаҳои ин дарс боз ҳам мавзунтар ва боз ҳам оҳангдортар буданд.

Агар дар дарси як забар, як зер, гуфтани „алиф забар—а, зер—и, пеш—у; бе забар—ба, зер—бе, пеш—бу“ сарахбори ягон ҳавои мусикӣ ҳисоб ёбад, дар дарси ду забар, ду зер гуфтани „алиф ду забар—анду, ду зер—инду, ду пеш—ун; бе ду забар—банду, ду зер—бинду, ду пеш—бун“ тарона ва рези он ҳаво ба шумор ме-
рафт.

Ин дарсро ҳам то охири алифҳои араб азбар кардам.

Дар ҳар кадоми ин дарсҳо тахтакан таълимии ман ди-
гар мешуд. Лекин онҳоро мактабдор навишта наметод:

— Падарат одами айбчӯй аст. Навиштаи маро хуш на-
мекунад, гӯй худаш навишта диҳад,—гуфта ба падарам
ҳавола мекард. Падарам навишта метод.

Дар охири сол ман ба дарси абҷад даромадам, аммо
ин дарсро ҳеҷ хуш накардам. Дар ин дарс ба ман:

— „Алиф бо бе забар—аб, чим бо дол забар—ҷад—
абҷад“ гӯй,—гуфта ёд методанд.

Аз як тараф гуфтани ин калимаҳо душвор бошад, аз
тарафи дигар садояш ҳам беҳанг ва дилгир буд...

Рӯзе падарам ба ман гуфт:

— Акнун, ки ту абҷадхон шудӣ, ман ба ту ҳисоби аб-
ҷадро ҳам ёд медиҳам ва тахтакан абҷад навишташуда-
ро ба пеши ман гузошт. Аз он тахтакан ҳарфҳоро ягон-
ягон ба ман нишон дода:

— Ин чист? Ин чист?—гуфта мепурсид. Ман ба ҳеҷ
кадоми пурсишҳои падарам ҷавоб дода наметавонистам.
Зеро чӣ будани он чизҳоро наметавонистам ва касе то ҳол
ба ман онҳоро нишон ҳам надода буд.

— Охир, ҳамин рӯзҳо ту дар мактаб чӣ хонда исто-
дай?—гуфта падарам ба ман шӯрид. Ман:

— Алиф бо бе забар—аб, чим бо дол забар—ҷад—

абҷад...—гӯён дарсҳоеро, ки аз абҷад гирифта будам, аз
ёд хонда додам.

— Ҳа... ту тӯтӣ!—гуфт падарам,—ту ҳар чизро мегӯй,
аммо чӣ гуфтаниро наметавонӣ.

Он вақт дар дилам гузашт, ки бояд тӯтӣ як чизи бисъ-
ёр баде бошад. Лекин сонитарҳо фаҳмидам, ки тӯтӣ як
мурғи бисъёр зебои зирак будааст. Ҳар чизро ба вай тал-
кин кунанд, ёд мегирифтааст ва такрор карда мегуфтааст.
Аммо азбаски вай одам нест, маъниашро наметавонистааст.
Бинобар ин, касонеро, ки маънии чизро наметавониста онро
ёд кардаанд, ба тӯтӣ монанд мекардаанд.

Пас аз он падарам даруни ҷилдамо кофта, тахтаканҳои
кӯхнаро, ки дар он дарсҳои алифҳо ва зеру забар навиш-
та шуда буданд, ёфта баровард ва аз ҳар кадоми онҳо
накшҳои сиёхро ба ман нишон дода боз:

— Ин чист? Ин чист?—гуфта мепурсид.

Ман боз ҷавоб дода наметавонистам. Аммо вақте ки
падарам ҳар тахтаканро ба ман нишон дода:

— Инро хон!—мегуфт, ман аз сар то поён ҳар чизе-
ро, ки дар он навишта шудааст ва ё навишта нашуда-
аст, аз ёд хонда методам. Падарам такрор кард:

— Ту тӯтӣ ҳастӣ!—ва илова намуд:

— Айб ба ту не, ба домуллот ва халифаат аст. Онҳо
ба ту ҳар чизро тӯтивор ёд кунандаанд, аммо ҳеҷ чиз-
ро ёд надодаанд...

Вай кадре соқит шуд ва боз илова кард:

✓ — Ё, кӯрсаводи кӯр аст, ман аз кӯр ҷашми бино ме-
хоҳам. Ман аҳмакам,—ва ба ман нигоҳ карда гуфт:

— Имрӯз ту мактаб нарав.

Ман бисъёр хурсанд шудам, зеро абҷадхонӣ ба ди-
лам бисъёр зада буд.

Падарам хатиби деҳа, мутавалли, муаззин ва як-ду мӯйсафеди деҳаро ба меҳмони хабар карда будааст. Баъд аз шом инҳо омаданд. Дастурхон баровардем, ширбинч баровардем.

Хаминро ҳам ман бояд дар ин ҷо гуфта гузарам, ки дар хонаи мо бегоҳҳои бозор ва ҳам рӯзхое, ки меҳмон ояд, бештарин ширбинч мепухтанд. Падарам ба мо-дарам мегуфт:

— Барои палав равған бисъёр меравад, ҳам гушт сарф мешавад. Аммо ширбинч арзон меафтад, ба ин танҳо биринч меҳарем, шир ва қадре равғани зард бошад, аз гови худамон мерӯяд.

Аммо бо вучуди ин ҳар вақт, ки маро ба хонаи биринчфурӯш барои биринч мефиристод:

— Ширбинч мепазем нагӯй, вагарна биринчи паст медихад,—мегуфт.

Як бор ман пурсидам:

— Палав мепазем гӯям чӣ?

— Не,—гуфт падарам!—Ин дурӯғ мешавад, ба дурӯғ гӯй одат нақун. Ҳеч ошро ном набар.

Ҳикояи худро давом медихам.

Баъд аз он ки меҳмонон табаки ширбинчро лесиданд, ба чойнӯшӣ даромаданд; падарам ба хатиб нигоҳ карда гуфт:

— Ғараз аз ташвиш дода ба ин ҷо овардани азиён ин аст, ки дар бораи мактабдор як машварат мекардетон.

— Ба мактабдор чӣ шудааст?—гуфт хатиб бо оҳанги нохушнудона.

— Ҳеч чӣ нашудааст, аммо бесавод аст,—гуфт падарам ва илова кард:

— Ҳатто алифбонависиро ҳам намедонад, ки ман алиф-бои писари худамро худ навишта додам.

Мутавалли тарафи хатибро гирифта гуфт:

— Ба бачагони деҳаи мо ҳамон чизи худаш медонистагиро ҳам ёд диҳад, кифоя аст, ҳеч кас дар ин деҳа писари худашро мударрис кардани нест.

Падарам гуфт:

— Ин мактабдор ҳамон чизи худаш медонистагиро ҳам ёд дода наметавонад. Як зимистон писари ман хонд, ҳоло абҷад меҳонад, лекин аз рӯи хат „алиф“ то „б“-ро фарқ намекунад. Ба болои ин мактабдор аз бачаҳо ҳеч хабардорӣ намекунад, ҳама киморбоз ва бедонабоз шуда рафтаанд.

Ман, ки аз ин сухани падарам донистам, ӯ бедонабозии бачагонро фаҳмидааст, саҳт тарсидам. Агар ин ҳолро халифа шунавад, „ӯ ба падараш бозии моро гуфтааст“ гӯён маро ҳармурд мекунонад, гуфта дар андеша афтодам.

— Худи шумо ки,—гуфт хатиб,—хушсаводтар ва ёд доданро хубтар медонистаед, писари худатонро худатон хононед, ба мактаб фиристода нони панҷшанбегӣ ва ҳалвой додан чӣ ҳоҷат аст? Бечора мактабдорро ҳам ба ҳолаш гузоред, ки аз як даҳан нонаш маҳрум нашавад.

Падарам гуфт:

— Ман як парча замин дорам, барои нафакаи аҳли аёл маҷбурам, ки дар он ҷо кишукор кунам. Даромади он ба рӯзгорам намерасад, дар вақти холигии дастам маҷбурам, ки чархи осӣтарошӣ кунам. Ба болои инҳо зимистонҳо барои пӯшоки бачагон дӯконибӯӣ ҳам мекунам.

Агар ман писарамро худам хононам, рӯзгорамро кӣ ме-
гузаронад?

Падарам пешонаи худро кадре турш карда хомӯш
истод ва якбора хандакунон ба хатиб нигоҳ карда гуфт:

— Ғарази ман аз зиёфати шумоён ин буд, ки мактаб-
дорро бекор кунонам ва ба ҷои ӯ як мактабдори хубтар
ёбем, модоме ки инро қабул накардед, акнун як коре
кунед, ки ширбиринчи ман муфт наравад.

Падари ман як одати аҷиб дошт, мардуми он замон
он гуна одатро айб медонистанд. Ӯ чизи дар дилаш бу-
даро рӯирост мегуфт ва аз ҳеҷ кас ибӯ намекард. Дар
ин ҷо ҳам мақсади зиёфати худро рӯирост гуфта дод.
Фақат барои саҳт нарасонидан ба дили меҳмонон суха-
нашро кадре ба ханда омехта гап зад:

— Чӣ кор кунем, ки ширбиринчи шумо ба ман ҳазм
шавад?—гуфт хатиб.

— Рох диҳед, ки писари ман дар қатори духтарон дар
хонаи шумо ба пеши бибихалифаатон хонад.

— Писарбачаро чӣ тавр дар миёнаи духтарбачагон рох
медихем?—гуфт хатиб.

— Ин гуна таквоҳои аз шариат берунро монед,—гуфт
падарам,—писари ман акнун ҳафтсола шудааст, шариат
бошад то дувоздаҳсолагӣ дар миёнаи духтарбачагон ғаш-
тани писарбачагонро раво медонад. Хатиб розӣ шуд:

— Хуб майлаш, фиристонед, хондан гирад. Лекин гоҳ-
гоҳ ширбиринч зиёфат кунед,—гӯён ӯ ҳам сухани худро
бо ханда тамом кард...

Зиёфат бо ҳамин ба поён расид. Ман хурсанд шудам,
ки аз бими ба дасти халифа хармурд шудан халосӣ ёфта
будам.

Фардои он рӯз маро модарам ба мактаби бибихалифа
бурд, барои халвой ба болои лаъли мавиз ва кулча, як
рӯмол ва каллапушро ҳам, ки ба нияти тӯи ман дӯхта
буд, зам намуд.

Бибихалифа зани хатиби дехаи мо буд, худӣ хатиб аз
вилояти Дарвоз буда, занаш аз Саримазори Ғичдувон
буд. Бибихалифа як зани сафедрӯи миёнсоли фарбех ва
шикамкалон буд. Фарбехияш ба дараҷае буд, ки дар вак-
ти чорзону нишастанаш зонухон ӯ монанди чархи осӣе
менабуд, ки гӯё онро падарам ба пешаш гирифта таро-
шида истода бошад.

Дар вақте ки мо ба пешаш даромадем, ӯ дар пешгоҳи
хона ба рӯи панҷ-шаш қабат кӯрпача чорзону менишаст.
Ба гирдогирди хона духтарбачагон бар рӯи намад мени-
шастанд. Ба пеши онҳо ба ҷои синчи мактаби писарба-
чаҳо, болишхоро дукат карда монда буданд, ки онҳо ки-
тобхошонро ба рӯи он болиштҳо монда меҳонданд.

Бибихалифа модарамро хуш қабул карда „барои хотири
ширбиринчи падарам ба қабули ман маҷбур шуданашро“
хандида изҳор намуд ва илова кард:

— Ҳар вақт, ки писаратон ба Таббат¹ дарояд, ба ман
ҳам як табак ширбиринч меоред.

— Худо ба он рӯз расонад, ба шумо як табак палав
меорам,—гуфт модарам дар ҷавоби ӯ.

Бибихалифа дастурхонро кушода, нон шикаст ва ба
духтарбачагон ҳам аз халвои ман нон бахшиш кард. Ам-
мо ин монанди мактабдори мард нонро пора карда ба
пеши онҳо ҳаво надод. Балки ба дасти халифаи худ, ки

¹ Номӣ яке аз сураҳои қуръон аст.

он ҳам як духтари калонсолтар буд, дод ва ӯ ҳам аз як сар ба ҳар духтар як бурдагӣ аз он нон дод. Аммо қисми калонтарашро худаш хӯрд.

Ба дастурхон фотеҳа хонда шуд. Бибихалифа ба ман бисмиллоҳ, азу биллоҳ гӯенда сабак сар кунонид. Бо ҳамин расми дарссаркунии дуораи ман ба анҷом расид. Модарам рафту ман дар мактаби духтаракон мондам.

Бибихалифа ба ман аз миёнаҳои абҷад, ки то он ҷо ман дар мактаби пеши масҷид хонда будам, сабак дод. Тарзи сабакдеҳии ин кадре дигаргунатар буд. Ӯ бо нӯги як чӯбчае, ки дар даст дошт, ҳар ҳарфро нишон дода номи онро мегӯенд. Аммо ин ҳам ба шинохтан ва ё нашинохтани ман он ҳарфро қор надошт.

Бибихалифа ҳамеша ба сабакдиҳӣ машғули мекард, шогирдонашро бо навбат ягон-ягон ҷеғ зада сабак медод, бо ҳамин як қатор сабак додан як рӯз мегузафт.

Вақти дарси бибихалифа пас аз хӯрдани ҷой то соати дувоздахи рӯз буд. Шогирдони ӯ пас аз хӯрдани ҷояшон ба мактаб меоманд. Вақте ки соат дувоздах шуд, бибихалифа онҳоро нонхӯрак мекуноид. Аммо бачагон барои нонхӯрак ба хонашон намерафтанд ва нонеро, ки ҳамроҳи худашон аз хонашон меоварданд дар он ҷо нишаста мехӯрданд. Ҳар кас аз нони худ нимаашро ба бибихалифа медод.

Ман рӯзи аввал нон набурда будам, бибихалифа як бурда нонеро, ки як духтарбача ба вай дода буд, ба ман дода:

— Туро имрӯз ман зиёфат кунам, фардо нонатро бисъёртар мебиёри ва ба ман ҳам бисъёртар медиҳӣ, — гуфт.

Пас аз нонхӯрак бачагон хонаҳо ва рӯи хавлии бибихалифаро покиза рӯфта медоданд. Баъзе рӯзҳо бибиха-

лифа ба бачагон чомашӯй мекунонид. Хатто маро ҳам ба чомашӯй иштирок мекунонид.

— Чомашӯиро ёд гирифта мон, агар калон шавӣ, ба-рои хондан ба Бухоро ба мадраса равӣ, ба ту даркор мешавад, — мегуфт.

Бибихалифа ҳам ба паси худ як чӯби дарозро ба де-вор рост монда буд. Лекин ман ҳеҷ гоҳ надидаам, ки ӯ бо он чӯб касеро зада бошад. Хар касро, ки сабак ме-дод, агар чизи вай ёд додаистодаро дуруст гуфта натаво-над, бо остини васеу дарози куртааш, ки вай ё аз суф-ва ё аз чит буд, ба рӯи ӯ мезад. Аммо ин остинзаний ӯ аз як боди сусти зиёдтар таъсир надошт.

Шогирдони ӯ ҳам, ки ғайр аз ман ҳамагӣ духтарбача буданд, бозихои бад намекарданд ва якдигарро намеза-данд. Агар дар вақти хавдирӯбӣ, ё чомашӯй фурсат ёбанд, зоча (лӯхтак) бозӣ мекарданд, дар сафолпорчаҳо аз хок ош пухта барои зочахояшон тӯй медоданд.

Онҳо барои ман ҳам як зочаи писарбача сохта доданд. Дар тӯяшон зочаи маро барои зочаҳои худашон домод мекарданд. Азбаски ғайр аз зочаи ман дигар зочаи писар набуд, ба вай баъзан даҳ-дувоздаҳ духтарзоча мерасид. Ростӣ, ин бозӣ ба ман хеле хуш меомад.

Аммо гоҳо мешуд, ки духтарбачагон зочаҳои худа-шонро, ки ҳамаи он бечорагон ба як шавхар расида бу-данд, бо ҳам ҷанг меандохтанд ва зочаи маро маҷбур мекарданд, ки баъзан онҳоро раҳо кунанд. Ханӯз аз хо-тир набаровардаам, ки дар ин мавридҳо кадре дилам си-ёх мешуд ва ба дили худ аҳд мекардам, ки агар калон шавам, ман ду зан нахоҳам гирифт. Бо вучуди ин, барои ин ки ҳамон қадар зочадухтарон ба зочаи ман мӯхтоҷ буданд, ба дили худ фахр мекардам.

Сонитар боз як писарбачаи дигар ба мактаб омада бошад ҳам, ӯ ба давлати домоди мушарраф нашуд. Аз баски ӯ кадре бачаи дурушттар буд, духтарбачагон барои ӯ зоча сохта надоданд (ман хикояти ин писарбачаро як вакти дигар хоҳам навишт, ки ӯ саргузаштҳои бисёр ачиб дорад).

* * *

Ман дар мактаби бибиҳалифа давом мекардам. „Хафть-як“-ро¹ тамом кардам, чанд сураҳои кӯтоҳи онро аз ёд кардам, куръонро ба поён расондам, „Чоркитоб“-ро ҳам хондам, кадре аз Хоҷа Хофиз ҳам хондам. Аммо холо ҳам ба ғайр аз чизхое, ки дар пеши бибиҳалифа хонда будам, дигар чизеро аз рӯи хат хонда наметавонистам, масалан, як ғазали Хофизро, ки дар мактаб хонда будам, дар ҳар кучо ва бо дастхати ҳар касе ки бошад, онро хонда наметавонистам. Аммо ғазали дигарашро, ки вайро дар мактаб нахонда будам, аз китоби худам ҳам хонда наметавонистам, яъне савод надоштам. Хатнависиро бошад, ҳеч наметавонистам. Бо вучуди ин падарам маро аз мактаби бибиҳалифа гирифта, ба пеши хатиб ба дарс монд. Худаш ҳам ба ман аввал илм ёд меод. Ман он вақт дахсола будам.

Аммо абҷадро хуб омӯхта будам ва сураҳои куръонро, ки он ҳам бо расми абҷад навишта мешавад, охиста-охиста хонда наметавонистам. Акнун фикр мекунам, ки сабаби он ин будааст:

Падарам маро ба мактаби бибиҳалифа фиристода бошад ҳам, аз орзуи ёд додани ҳисоби абҷад ба ман боз-

¹ „Хафть-як“ — китобест, ки аз сураҳои кӯтоҳтари куръон барои бачагони хурдсол алоҳида ҷилд кардаанд.

наистод. Дар ин хусус ӯ ҳар шаб, баъд аз шом то хуфтаи, яъне тахминан як соат бо ман машғули мекард.

Аввал овози абҷад: „а“, „бе“, „че“, „де“-ро ба ман шиносонид. Пас аз он бо якдигар ҳамроҳ карда чӣ тавр хондани онҳоро ҳам ёд дод. Пас аз он „алиф—як, бе—ду, чим—се, дол—чор“ гуён ҳисоби он ҳарфҳоро ёд дод...

Ба ҳамин тарика падарам абҷадро ба ман то охираш бо ҳисобаш ёд дода баромад. Дар муддати тахминан як моҳ ман ҳарфҳои абҷадро шинохта меҳондагӣ шудам ва ҳисобашро ҳам, ки аввал як-як зиёд шуда то даҳ, пас аз он даҳ-даҳ зиёд шуда то сад ва баъд аз он сад-сад зиёд шуда то ҳазор мерафт, омӯхтам.

Баъд аз он ки ман инҳоро омӯхтам, падарам гуфт: — Акнун ба ту боз як чизи бисёр ғалатиро ёд ме-
— Акнун ба ту боз як чизи бисёр ғалатиро ёд ме-
дихам. Ин нӯҳ рақам ва як сифр (нуль) аст, ки онро ҳа-
кимҳои Ҳиндустон ёфтаанд. Бо он нӯҳ рақам ва як сифр
ҳисобҳои тамоми дунёро ёд гирифтани мумкин аст.

Ман дар шавк ва ҳавас омадам, ки ин чӣ гуна як ко-
ри соҳирона бошад. Бо даҳ чиз ҳисоби ҳамаи дунёро
гирифтани ҳақиқатан як чизи омӯхтаи аст. Ман ҳам, ки
даҳ ангушт дорам, бо инҳо рӯзҳои ҳафтара чанд бор
ғалат карда базӯр мешумурам..

Ман аз падарам саҳт хоҳиш кардам, ки ҳар чӣ зуд-
тар он даҳ чизи ҷодугаронаро ба ман ёд диҳад.

Падарам ба кор даромад.

Аввал рақамҳои нӯҳгонаро ягон-ягон навишта ба ман
нишон дод. Дар ҳар рӯз як рақамро нишон меод ва
баъд аз он сифр (нуль)-ро ба ман нишон дода, онро ҳам
шиносонид. Баъд бо як сифр даҳ шудани якро ёд дод ва
бо ҳамин тарика то охири нӯҳ рақам давом кард.

Ин дарс ба ман он қадар зӯри накард, зеро ман дар

хисоби абҷад чӣ гуна як-як, дах-дах ва сад-сад зиёд шуданро омӯхта будам.

Баъд аз он ки ман инхоро омӯхтам, падарам ба ман гуфт:

— Ту чизхоеро ёд гирифтӣ, ки дар деҳаи мо инхоро ҳеҷ кас намедонад. Хисоби абҷадро бошад, ҳатто мактабдори деҳа ҳам, ки домуллои пештараи ту аст, намедонад.

Ман ҳам бо омӯхтанам ин гуна илмҳои камёбро дар дили худ хеле фаҳр мекардам. Дар ин миён як ҳодиса руӣ дод, ки хисоби абҷад ҳақиқатан ҳам сабаби фаҳри ман гардид.

Он ҳодиса ин гуна буд:

Дар Саримазори мо сайри соли навӣ — наврӯзи барпо шуд. Ба он сайр аз ҳамсоядеҳаҳои мо ҳам хеле одамон омаданд. Дар сайр гӯштигирӣ сар шуд, одамони ҷамъшуда ба ду тақсим ҷудо шуда, ба якдигар тараф гашта, маъракаи гирифта нишастанд. Падарам дар даруни маъракаи дар пеши тарафи худӣ моён менишаст ва маро ҳам дар пеши худаш нишонда буд. Аз ду тараф паҳлавонон баромада бо ҳам гӯштӣ мегирифтанд, пурзӯрон камзӯронро меафтонданд. Дар аввали кор деҳаи мо ғолиб буд, аз инҳо ҳеҷ кас намеғалтид.

Як вақт аз тарафи муқобил як муллобача, ки дар Бухоро таҳсили илм мекардааст, ба ҷавоне ки аз тарафи мо баромада як каси онхоро ғалтонда буд, талабгор шуда баромад.

Ҷавони мо ҳам бе ҳеҷ гуна қилуқол бо он мулло гӯштӣ гирифт. Аммо баъд аз фурсате бо ҳам дарафтодан ҷавони мо афтод.

Як ҷавони дигар аз тарафи мо ба он мулло талабгор

шуда баромад. Магар ин ҷавон ба назари он муллобача зӯртар намурад ки:

— Ман бо ин гӯштӣ намегирам, — гуфт. Аммо нагуфт ки „ӯ аз ман пурзӯр аст“, балки гуфт:

— Ӯ чапан аст, ман мулло; даст ба гиребон шудани чапан бо мулло сабаби таҳқири уламо мешавад.

Падарам бо шунидани ин суханони вай якбора шӯрид ва маро ба бағали худ бардошта аз ҷояш ҷаста хест, ва ба миёнаҳои маъракаи рафта он муллобачаро ба пеши худ ҷеғ зад. Муллобача ҳам омада рӯ ба рӯ истода:

— Чӣ мегӯед? — гуфт ба падарам.

— Шумо муллоед ё паҳлавон? — падарам аз он муллобача пурсид.

— Ман муллои паҳлавонам! — ҷавоб дод ӯ.

— Агар мулло бошед, — гуфт падарам, — ба ҷасадаш нигоҳ накарда бо ин писари ман, ки ҳаштсола аст, мунозира кунед. Мардум бинанд, ки ҳақиқатан шумо муллоед ё не? Агар паҳлавон бошед, бо он ҷавоне ки ҳамсол ва ҳамҷасади шумо аст, гӯштӣ гиред, то мардум бинанд, ки кадоми шумо зӯр хастед?

Падарам илова кард:

— Биёед, аввал муллои шуморо озмоем, — ва ба ман нигоҳ карда гуфт:

— Пурс, писарам, аз хисоби абҷад чизеро аз ин кас!

Ман ҳам бе ҳеҷ андеша:

— „Те“ чанд аст? — гуфта аз он кас пурсидам.

Ӯ дам истод, ҷавоб дода натавонист. Падарам ба ман гуфт:

— Худат гӯй ки „те“ чанд аст.

— Чорсад аст! — гуфтам ман.

Пас аз он падарам якчанд харфҳои дигарро ягон-ягон

„ин чанд аст, он чанд аст“ гӯён аз он мулло пурсид. ӯ ба ҳеҷ кадом ҷавоб дода наметавонист. Хар харферо, ки ӯ ҷавоб дода наметавонист, падарам аз ман мепурсид ва ман ҷавоб меодам.

Тарафи мо он муллобачаро „ӯйд-ӯйд“ гӯён масхара доштанд. ӯ аз ҳиҷолат суп-сурх шуда буд.

Падарам ба ӯ гуфт:

— Акнун муллоии шумо тамои шуда монд, монанди як чапан бо он ҷавон гӯшти гирифтанд гиред.

ӯ хамрози шуд, ки бо он ҷавон гӯшти гирад.

Хар ду гӯшти гирифтанд. Аммо даст ба гиребон шудани онҳо ҳамон буду, ғалтидани мулло ҳамон.

Шӯрест, ки аз матбаа бархост! Гӯштигирӣ ҳам бо ҳамин тамои шуд.

Ҷавонони тарафи мо ба падарам мегуфтанд:

— Ҳақиқатан он мулло писари шумо ғалтонд. Азбаски ӯ дар мунозира мулзам шуд ва ҳиҷолат кашид, натавонист, ки қуввати худро тамои ҷамъ карда қор фармоад.

Аз ин сухани онҳо фаҳри ман боз зиёдтар мешуд ва ба дили худ мегуфтам, ки ман бояд хар илмро омӯзам, лекин дар ҳақиқат ман ханӯз савод надоштам...

* * *

Бо ҳамин ман ҳиҷоати мактаби ибтидоии худро тамои кардам, аммо ҷи гуна дарс хонданам, савод бароварданам ва ба адабиёт шугл карданамро дар як вақти дигар хоҳам ҳиҷоат кард.

26 октябри соли 1934,
Самарқанд.

Садриддин Айни

СТАРАЯ ШКОЛА

(на таджикском языке)

Мухаррир Ш. Шараф.
Рассом Е. Носик.

Мухаррири техники Р. Ильёбов.
Корректор Р. Кусаева.

Ба матбаа супорида шуд 2/IV-1955. Ба ҷопаш имзо карда шуд 27/VIII-1955.
Формат 70×92/16. Ҷузъи ҷопӣ 3,25. Ҷузъи ҷопии шартӣ 3,8.
Ҷузъи нашрию ҳисоби 2,0. Тираж 8000. КЛ 02198. Заказ № 2098

Сталинобод, Комбинати полиграфии Вазорати маданияти РСС Тоҷикистон.

